

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1958**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1958

Redaktion:

GÖSTA BERG · BENGT BENGTTSSON

Redaktör: Bengt Bengtsson

Omslagsbilden återger ett stycke sidenbrokad, vävd senast 1765 av Abraham Ekstedt. Materialet är silke från "Mulbärs Plantagen vid Lunds Stad". Nordiska museet, Berchska samlingen. Se Ingegerd Henschens uppsats, sid. 47.

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1958

Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr

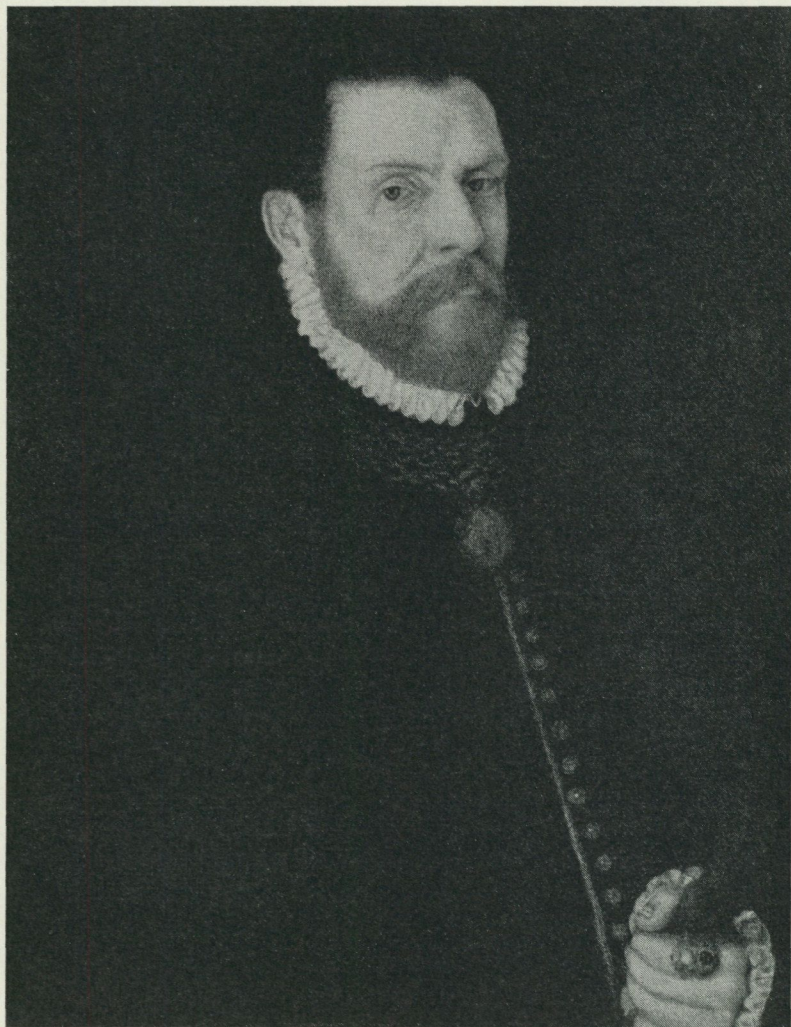
MÖRNERSKA PORTRÄTTSAM- LINGEN PÅ TYRESÖ

av Bo Lagercrantz

På många slott och herrgårdar förvaras alltjämt omfångsrika porträttsamlingar, som i sekler lyckligt överlevt det ena arvs-skiftet efter det andra utan att splittras. Effektfullt illustrerar de i sammandrag såväl vår politiska historia som den svenska konst-historien. Ägarna brukar kunna sina porträtt och dessutom veta att krydda sina demonstrationer med personhistoriska anekdoter av det rätta trivsamma slaget. Har man ej tillgång till deras väg-ledning, är det oftast bekvämast att gå till Svenska Slott och Herresäten. Men den allra bästa källan är naturligtvis Svenska Porträttarkivet på Nationalmuseum, där de gamla herrgårdssam-lingarna finns systematiskt bokförda.

På Tyresö slott förvaras sedan 1930 den Mörnerska porträtt-samlingen som deposition av jur. utr. kand. greve Carl Mörner, Nockeby. Den är en av de märkligaste av de gamla samlingarna samt därtill en av de få som allmänheten har tillgång till.

Den rymmer 71 porträtt, fördelade över mera än tre sekler. Där finns gott om stormän ur den svenska historien alltifrån Claes Bielke, Nils Gyllenstierna och Per Brahe d. y. till Arvid Bernhard Horn, Anders Johan von Höpken och Carl Gabriel Mörner, vilka alla bidrar till att göra samlingen personhistoriskt intressant. Ur konsthistorisk synvinkel har Karl Erik Steneberg ägnat den en studie i Nordiska museets och Skansens årsbok 1933. Han beskrev där de konsthistoriskt intressanta porträtten och attribuerade övertygande åtskilliga av de osignerade till skilda mästare. Men naturligtvis var det många som måste falla genom sållet vid en dylik granskning med sikte på den konstnärliga kvaliteten. Ty den ojämna standarden är ju ett av dessa gamla

Att porträttet icke föreställer Gyllenstiernornas frejdade frände Sten Sture d.y. har länge varit uppenbart. Johan III-medaljen på bröstet, makans ålder samt släktavlan på sid. 64—65 tyder i stället på att det återger Vasasönernas berömde diplomat Erik Sparre (1550—1600). Mästaren torde vara Baptista van Uther som kom till Sverige 1562 och dog här 1597.

Enligt den skadade inskriptionen har porträttet tillkommit på 1570-talet då den porträtterade var i sitt 24:e år. Uppgiften stämmer väl på Ebba Brahe, som 1578 gifte sig 23-årig med Erik Sparre. Även detta porträtt tillskrives Erik XIV:s och Johan III:s hovmålare framför andra Baptista van Uther.

samlingars kännetecken. Ja, det är ju till och med en del av deras charm att de stora mästarna hänger sida vid sida med de enklaste konterfejarna, helt enkelt därför att här betyder modellerna så mycket mera än konstnärerna.

De är givetvis också intressanta just som helheter — som resultat av generationers intresse för anförvanter och förfäder. Denna synvinkel motiverar en förnyad granskning av den märkliga porträttsamlingen på Tyresö.

Vilken är då dess historia? Ja, den är långt ifrån till alla delar känd. Men om man börjar bakifrån visar det sig dock snart att de Mörnerska porträttens senare öden åtminstone delvis kan rekonstrueras. Enkla blyertsanteckningar på åtskilliga av spännramarna ger god hjälp. De visar att 30 av de 71 porträtten så sent som 1911 fördes från Björksund i Södermanland till Herrborum i Östergötland, som var samlingens sista uppehållsort innan den förflyttades till Tyresö av sin nuvarande ägare. En rad av de andra porträtten kan på samma sätt härledas till Torönsborg och Kåreholm i Östergötland och Hålbönäs i Södermanland. Gemensamt för alla dessa herrgårdar är att de en gång tillhörde det väldiga Gyllenstiernska godscomplex som 1776 via kvinnolinjen överfördes i hovmarskalken Carl Gabriel Mörners ägo. Huvudgården var Björksund, och Gyllenstierna är vid sidan av Mörner det vanligaste efternamnet bland de porträtterade. Det ligger nära till hands att följa den fingervisning som de sentida blyertsanteckningarna ger och att pröva om Björksunds gamla ägare återfinns i samlingen.

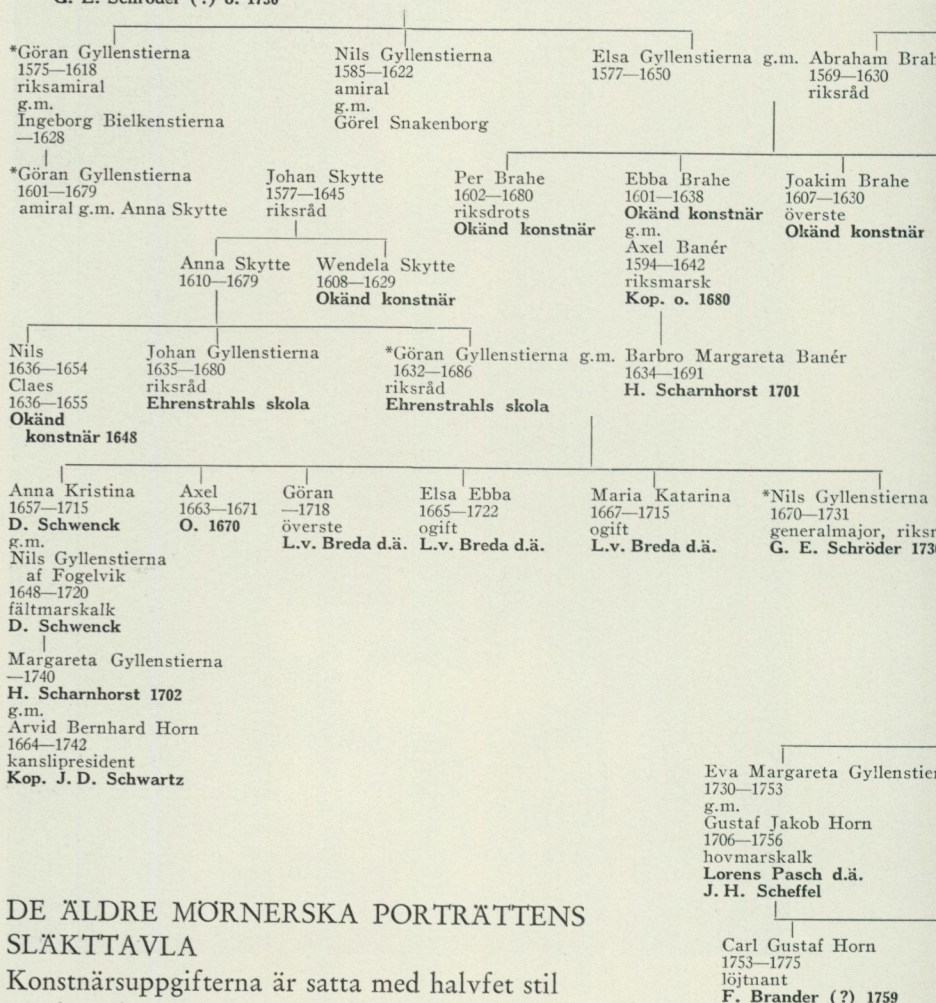
Javisst, men de räcker inte långt. Före hovmarskalken Carl Gabriel Mörner var ägarna bara sex under de två sekler som de äldre porträtten omspanner och av dessa är endast fyra porträtterade. Men det räcker ändå. Ägarna bildar den röda tråden. Alla de övriga porträtten — så när som ett, vilket av annat skäl tycks ha hamnat i samlingen — återger Björksundsherrarnas fruar, barn, syskon, kusiner och anfäder sedan generationer. Ägarlängden grenar snabbt ut sig till ett yvigt förgrenat släktträd, som nära nog tycks omspanna stormaktstidens hela högadel.

Blotta konstaterandet av släktskapen mellan praktiskt taget alla porträtt i en släktsamling som denna är naturligtvis föga

Sannolikt Märta Gustavsdotter Banér (1593—1638) gift 1617 med Lars Eriksson Sparre. Porträttet har länge betraktats som ett huvudverk av den anonyme Bystamästaren som Karl Erik Steneberg numera identifierar med Corneliz Arendtz. Denne var verksam som en av hovets och högadelns främste målare under perioden 1610—1640.

*Nils Göransson Gyllenstierna af Lundholm g.m. Ebba Axelsdotter Bielke
1526—1601
riksdrots, herre till Björksund
o. 1550—1588
G. E. Schröder (?) o. 1730

DE ÄLDRE MÖRNERSKA PORTRÄTTENS SLÄKTTAVLA

Konstnärsuppgifterna är satta med halvfet stil
Björksunds ägarlängd är markerad med *

Peder Brahe g.m. Beata Stenbock
1520—1590
riksråd

Ebba Brahe, 1555—1635 B. v. Uther g. 1578 m. Erik Sparre, 1550—1600 rikskansler B. v. Uther	Erik Brahe 1552—1614 Okänd konstnär g.m. Elisabet av Braunschweig-Lüneburg 1553—1618 Okänd konstnär
--	--

ils Brahe 1504—1632 ksråd m. nna Margareta Bielke	Lars Sparre 1590—1644 g. 1617 m. Mårta Banér 1593—1638 Corn. Arendz 1617	Beata Brahe 1583—1645 Okänd konstnär g.m. Gust. Stenbock
--	--	--

ils Brahe g.m. Margareta Juliana Wrangel
1633—1699 1642—1701

raham Brahe g.m. Eva Bielke
1669—1728 1677—1715

m. Ulrika Juliana Brahe 1704—1765 G. E. Schröder 1730 G. Lundberg 1753	Nils Brahe g.m. Fredrika Vilhelmina Stenbock 1701—1723 1697—1722 D. v. Kraffts skola resp. G. Desmarées Erik Brahe 1722—1756 överste Lorens Pasch d.ä. o. 1732
---	---

Gabriel Ribbing g.m. Ulrika Eleonora Oxenstierna
1679—1742 1691—1756

*Göran Gyllenstierna g.m. 1724—1799 riksråd G. Lundberg L. Pasch d.y. J. Forsslund, kop.	Eva Maria Ribbing 1730—1812 G. Lundberg G. Lundberg, kop. J. Forsslund, kop.	Vilhelmina Ribbing 1728—1765 G. Lundberg, kop. g.m. A. J. v. Höpken kanslipresident G. Lundberg, kop.	Agneta Christina Ribbing 1715—1766 g.m. Adolf Mörner 1705—1766 landshövding
--	--	--	--

Lovisa Ulrika Horn g.m. 1751—1823 F. Brander (?) 1759 Ulrica Pasch J. v. Rosenheim	*Carl Gabriel Mörner 1737—1828 hovmarskalk J. v. Rosenheim	Eva Ulrika Mörner 1780—1796 J. Forsslund 1797
--	--	---

*Adolf Göran Mörner 1773—1838 stadsråd g.m. Kat. Ulr. Heijkensköld J. G. Sandberg	Gustaf Stellan Mörner 1774—1829 ryttmästare ägare till Herrborum och Torönsborg g.m. Anna Sofia Burenstam	Nils Carl Mörner 1782—1829 överstelöjtnant ägare till Kåreholm och Hållbonäs g.m. Elisabeth Smedberg J. A. Gillberg 1806
---	--	--

Barbro Margareta Banér (1634—1691) är en av släkttavlans nyckelpersoner, som tycks ha tillfört samlingen en lång rad av sina anfäder. Själv porträtterades hon 1701 posthumt av H. Scharnhorst, vilken var en av tidens enklare porträttmålare.

märkligt. Men en detaljgranskning av släktträdet visar sig dock vara värd besväret. Ty därmed klarnar bilden av den gamla samlingens äldre historia.

Minst intressant är av naturliga skäl givetvis 1800-talsepoken, som dock blott omfattar 15 av de 71 porträtten. Resten ligger före och samtidigt med hovmarskalken Carl Gabriel Mörner. Han bör först och främst ha tillfört samlingen några av sina egna anporträtt, dvs. farmodern Christina Anna Bielke, målad av David von Krafft, samt hennes bror karolinen Ture Gabriel Bielke jämte deras morfars morfar Nils Bielke, representerad av ett intressant helfigursporträtt, utfört 1625 i tidens hårda och detaljskarpa konterfejarstil. Claes Bielkes ståtliga, några år äldre porträtt torde dock ha hamnat på Björksund redan under de tidigare Gyllenstiernorna att döma av släktbanden.

Till de få anporträtten kommer Carl Gabriel och hans maka Lovisa Ulrika Horns rikhaltiga samling av högklassiga porträtt från den gustavianska epoken. Dit hör först och främst deras egna utsökta pastellporträtt av den framstående amatören Johan von Rosenheim. Vidare bör de charmerande barnporträtten av Lovisa Ulrika och hennes bror Carl Gustaf Horn, som tillskrivits Fredrik Brander, räknas till deras bidrag till samlingen, liksom Jakob Björcks kopior efter Gustaf Lundbergs pasteller av Carl Gabriel Mörners syster Christina Eleonora Mörner samt av hans moster Vilhelmina Ribbing och hennes man kanslipresidenten Anders Johan von Höpken. Det gäller också sannolikt ålderdomsporträtten av Björksunds föregående ägare Göran Gyllenstierna och hans maka Eva Maria Ribbing. Men det är uppenbarligen de senare som har förtjänsten av att större delen av det rika beståndet av goda porträtt från 1700-talets mitt, signerade av Johan Henrik Scheffel, Gustaf Lundberg, Lorentz Pasch d. ä., återgivande de båda makarnas närmaste anförvanter, hamnade på Björksund.

Den Mörnerska porträttsamlingens allra främsta förkovrare genom tiderna är dock helt säkert Nils Gyllenstierna och Ulrika Juliana Brahe. Genom henne kom tydligen först och främst porträtten av brodern Nils Brahe och hans fru till Björksund, liksom Lorentz Paschs lysande porträtt av deras son, den olycklige Erik Brahe. Av Nils Gyllenstiernas syskon är icke mindre än fem representerade. Till deras krets bör också räknas systerdottern Margaretas och hennes framstående man Arvid Bernhard Horns ståtliga paradporträtt.

Generalmajoren och riksrådet Nils Gyllenstierna målad 1730 i Ehrenstrahls då en smula föråldrade riksrådsstil av Fredrik I:s hovmålare Georg Engelhardt Schröder.

Men sig själva satte de i högsäte i form av två monumentala representationsporträtt i scharlakan och hermelin signerade av E. C. Schröder 1730. De har en intressant motsvarighet i samlingen. Det är ett lika monumentalt porträtt av den gamle riksdrotsen Nils Göransson Gyllenstierna (1525—1601) som har exakt samma barockbakgrund med ett tungt draperi, vilket öppnar en utblick mot en park med en ståtlig palatsfasad. Det kan givetvis omöjligen ha målats på den gamle riksdrotsens tid. Möjligen har det i stället målats av Schröder. Det är i varje fall samtida med dennes porträtt och röjer alltså Nils Gyllenstiernas och hans makas ambition att bygga upp ett angalleri.

Hur omfattande detta en gång varit kan vi givetvis ej veta. Men ännu återstår Nils Gyllenstiernas föräldrar Göran Gyllenstierna och Barbro Margareta Banér samt den berömda farbrodern Jan, målade i Ehrenstrahls anda. De är alla inskrivna i ovala infattningar, målade på duken, vilket arrangemang kan ha tillkommit för att göra dessa porträtt likformiga med tre äldre porträtt av Barbro Margareta Banérs föräldrar och farbror. Från denna gren av anträdet återstår därtill ytterligare tre dåliga men väl dokumenterade Braheporträtt från 1600-talets början.

Inom en begränsad familjekrets har vi alltså här huvudmassan av den Mörnerska samlingens tidigare 1600-talsporträtt koncentrerad. Det ligger nära till hands att här även söka placera de två betydelsefullaste porträtten i hela samlingen — de anonyma makarna som möjligen är de äldsta svenska porträtten utanför Vasa-familjen och som Karl Erik Steneberg tillskrivit Jan Baptista van Uther. En god hjälp vid attribueringen ger inskriptionen på damporträttet AETATIS SVE 24 samt det ofullständiga årtalet 157, vars sista siffra sannolikt varit 5 eller 8. Redan i samband med utställningen Namnlösa Porträtt på Liljevalchs konsthall 1938 lanserades tanken att de skulle återge Erik Sparre och hans hustru Ebba Brahe, vilka gifte sig just 1578, då den senare var i sitt tjugofjärde år. Man byggde då bl. a. på en något diskutabel jämförelse med ett ålderdomsporträtt av Ebba Brahe. Vårt släktträd placerar makarna Sparre—Brahe mitt i kretsen av de övriga porträtten från denna släktgren.

Därtill kommer ytterligare ett indicium. Den Mörnerska sam-

"Fröken / Lov: Ulrica Horn / Friherrinna / Född de: 2 Octob: 1751 / aftagen i En Ålder af 7 Åhr." Porträttet har tillskrivits den produktive Carl Fredrik Brander (1705—1779) som var en av 1700-talets många porträttörer av andra rangen.

lingen rymmer ännu ett anonymt porträtt som Karl Erik Stenberg tillskriver Bystamästaren, vilken han identifierat med Corneliz Arendtz. Även här har man hjälp av en inskription, som förtäljer att porträttet målats 1617 då den porträtterade damen var i sitt 24:e år. Årtalet stämmer exakt på Märta Banér, vilken just 1617 gifte sig 24-årig med Erik Sparres och Ebba Brahes son Lars. Attributionerna stöder alltså varandra, och de tre porträtten passar väl in i Braheporträttens krets. Därtill kommer att Märta Banér var Barbro Margareta Banérs faster, dvs. hennes närmaste släkting inom denna familjekrets. Det är just genom henne som frun på Björksund bör ha ärvt alla de sex porträtten.

Sammanfattningsvis kan man säga att den Mörnerska porträttsamlingen fötts till ungefär lika delar ur intresset för de nära anförvanterna — som för vår del mestadels tar sig uttryck i raderna av inramade fotoporträtt på våra bokhyllor — och ur intresset för anorna.

I några fall har traditionen brutits. Man har glömt bort vilka porträtten föreställer och ofta gissat fel. Ibland är det möjligt att avslöja identiteten med en tämligen övertygande bevisning, som de nyssnämnda exemplen visar, men några av de gamla porträttens modeller är tyvärr alltför okända.

Ett av de kuriösaste exemplen på gångna släktleds gissningar erbjuder just de två porträtten av Baptista van Uther. På 1700-talet, då anintresset fick ny fart, tycks man av någon anledning ha trott att de föreställde Sten Sture d. y. och Kristina Gyllenstierna. Porträtten förseddes t. o. m. med vapen och inskriptioner som skulle bekräfta denna orimliga tanke, och Göran Gyllenstierna skänkte Gustav III en kopia av Erik Sparres porträtt, föregivande att det föreställde Sten Sture d. y. som gustavianerna dyrkade som en av fäderneslandets stora hjältar.